

לְבָרְכָה וְלֹא לְקַלְלָה

תורה של חברת שפע

אמנון דוקוב

בשיתוף עם:

הלל נגן

הוצאת גילוי - ישיבת עתניאל
ה'תשפ"ג

עריכה : אלעזר גולדשטיין
עריכת לשון : אביעד יחיאלי
עימוד : אברהם רחמים
ציור כריכה : שירה דוקוב
עיצוב כריכה : אודיה ניימן

© כל הזכויות שמורות למחבר ולמכון התורני 'גילוי' ישיבת עתניאל, בית ועד הר חברון

© הזכויות לשיר אמריקה, מאת חוה אלברשטיין שמורות למחברת ולאקו"ם.
© הזכויות לשירים של לאה גולדברג שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד בע"מ.

הספר רואה אור בסיוע מרכז הספר והספריות בישראל (ע"ר) ובתמיכת משרד התרבות והספורט.

אין להדפיס, לצלם, להכניס למאגר דיגיטלי או להפיץ מסמך זה, ללא הסכמה בכתב מהמחבר ומהמכון התורני.

מסת"ב : ISBN 9789659263974

סיון, ה'תשפ"ג (2023)

יוצא לאור ע"י ישיבת עתניאל, בית ועד הר חברון
ד.ג. הר חברון, עתניאל, 90407
את הספר אפשר להשיג
בטלפון : 02-9964241
במייל : giluyot@gmail.com

שְׁאַתָּה הוּא ה' אֱ-לֹהֵינוּ
מְשִׁיב הַרוּחַ וּמוֹרִיד הַגֶּשֶׁם
לְבָרְכָהּ וְלֹא לְקַלְלָהּ
לְחַיִּים וְלֹא לְמָוֶת
לְשֹׁבַע וְלֹא לְרִזּוֹן

(תפילת הגשם)

ברשות אבי מורי ואמי מורת

תוכן

9

פתיחה

שער ראשון - היעוד

27

פרק 1: ציוויליזציה מצליחה ומאמינה

שער שני - עושר לא צרכני

51

פרק 2: מהי צרכנות? תולדות הצרכנות בחברת השפע

65

פרק 3: מה רע בזה? - מחיריה של הצרכנות

81

פרק 4: צמצום וצמיחה - בניית צרכנות נכונה

105

פרק 5: שלושת צירי התיקון

שער שלישי - אדם־זולת

117

פרק 6: אינדיבידואליזם ואתגר הקיום הגבוה - מתלות לרצון

135

פרק 7: מעגלי הרחבת האני

159

פרק 8: צדק וצדקה - שפע יוצר אחריות

171

פרק 9: עודף של בחירה

שער רביעי - אדם־עצמו

199

פרק 10: אומנות ההנאה

213

פרק 11: בניין ההנאה המבורכת

233

פרק 12: כל אשר תאוה נפשך

249

פרק 13: מתירנות מינית וחברת השפע

שער חמישי - אדם־שמיים

273

פרק 14: ציר אדם־שמיים: ברכה והודיה

285

פרק 15: האופק - השיבה אל עץ החיים

305

פרק 16: ייחוד ברכה וקדושה

331

פרק 17: איסוף - תורה של חברת השפע

343

תודות

פתיחה

ניסיון האושר השלם

לֶךְ נִשְׁבַּעְתִּי, א-ל עֲלִיוֹן,
וְלֹא אֲדַע הָאֱקִים:
אֵיךְ אֶעֱמֹד בְּנִסְיוֹן
נִסְיוֹן הָאִשֶּׁר הַשָּׁלֵם.

אֵיכָה תִּכְיֵל עֵינֵי הָאוֹר?
יְדֵי רַפּוֹת, יְדֵי הוֹזוֹת -
אֵיכָה אֶשָּׂא וְלֹא אֶשְׁבּוֹר
שְׂמִיחָה כְּזֹאת, בְּרִכָּה כְּזֹאת?

מִכֶּבֶד עוֹל אֵיךְ לֹא אֶפּוֹל,
אֵיךְ לִפְנֵיךְ אֶתִּיַּצֵּב
זְקוּפָה, גְּדוּלָה, נוֹשֵׂאת בְּעַל
שֶׁל אִשֶּׁר אֲנוֹשִׁי שָׁלוֹ.

(ניסיון, לאה גולדברג¹)

במהלך שנות ה-60 ערך האקולוגיסט ג'ון קלהון ניסוי ובו יצר גן-עדן לעכברים. הוא הניח ארבעה זוגות של עכברים נורבגיים בריאים בתוך מכל גדול שסופקו בו אוכל ומים בשפע, נוצרו מראש מקומות קינון רבים, נשמרה טמפרטורה נוחה וקבועה, הייתה הקפדה על ניקיון, ונמנעה כניסה של טורפים, איומים או זיהומים. באזור המחיה היה מקום ל-3840 עכברים.

התנאים הטובים עשו את שלהם. העכברים התרבו במהירות, ומספרם הוכפל כל 55 יום. אך החל מן היום ה-315 לניסוי, הואט קצב הריבוי הטבעי. בד בבד החלו להתגלות שכרים במבנה החברתי של העכברים והתרבו התנהגויות א-סוציאליות. החלו גילויים של אלימות והתנהגויות מיניות חריגות. זכרים הפסיקו להגן על הנקבות ההרות שלהם והנקבות גילו יותר ויותר תוקפנות שהופנתה לעיתים קרובות כלפי צאצאיהן.

למרות השפע פרח הקניבליזם. ככל שעבר הזמן אחוזי הילודה הלכו וצנחו עד שהגיעו לאפס. הלידה האחרונה נרשמה ביום ה-600, והאוכלוסייה הגיעה לסך של 2200 עכברים. בשלב הזה של הניסוי הופיעה תצורת התנהגות חדשה, שכונתה על ידי החוקרים "היפים" – אלו היו עכברים שנמנעו מכל התקשרות חברתית, אכלו, שתו, ישנו ועסקו כל הזמן בטיפוח עצמי. האוכלוסייה הידלדלה במהירות, ובכל זאת הדפוסים הא-סוציאליים כבר התקבעו ולא השתנו. ביום ה-1780 מת הנציג האחרון של גן-העדן לעכברים. אחד מעוזרי המחקר סיכם: גן-העדן הפך לגיהנום.²

בני אדם אינם עכברים. חייהם אינם סובבים רק סביב שרידות וקיום, יש להם איכויות רבות אחרות. אבל גם בשביל בני אדם טוב יכול להפוך ללא-טוב. גם אצל בני אדם עלולים להיווצר תהליכים חברתיים מצטברים שיהפכו את ההצלחה לכישלון מהדהד. היו כבר חברות אנושיות שקרסו מתוך ההצלחה.

נתמזל מזלנו הטוב, ואנו חיים בחברת שפע חסרת תקדים. עגלות הקנייה מתפקעות מכל טוב, בתי המלון והמסעדות עמוסים, שדות התעופה מלאים בנופשים, וערוצי הטלוויזיה מספקים עוד ועוד תכנים ובידור.

חברת שפע היא דבר נפלא. יתרונה המהותי של חברת שפע הוא השחרור של האדם מהצורך לרדוף אחרי עצם הקיום, וממילא היא מאפשרת לעסוק ברבדים המפותחים ביותר של האנושיות. אך מצב השפע גם מאפשר תהליך של שקיעה עמוקה בנהנתנות ובחומרנות אין קץ, באופן שבסופו של דבר נמצא מקטין את האדם במקום להעצים אותו. הוא גם עלול להוביל לחברה שבה כל אחד שקוע בעצמו, בהצלחתו ובהנאותיו, וכך המסגרות הבסיסיות ביותר של האחוה ושל הסולידריות הקהילתית והלאומית הולכות ומתפרקות. השפע עלול להפוך לרועץ.

ההצלחה קוראת לנו לפתח סוג חדש של אומנות אישית וחברתית – אומנות השפע. כדי לסגל אומנות זו יש ללמוד ולהתעמק באופנים שבהם השפע נקלט על ידינו, ולאתר את הדרכים הנכונות להניח אותו בתוך חיינו.

בחיבור שלפניכם נראה כיצד זהו אחד האתגרים המרכזיים ביותר שתורת ישראל מציבה בפנינו – להצליח להיות חברה שפע מצליחה אך מתוקנת, המממשת את השפע שלה בצורה מבורכת, שיוצרת צמיחה לטווח ארוך. ייעודו של עם ישראל הוא להיות ציוויליזציה מצליחה ומאמינה כאחת. זו הבשורה שלו לעצמו ולעולם.

כדי לעמוד בייעוד הזה יש לפתוח בית מדרש ללימודי שפע, להכיר את הצדדים השונים שלו, יתרונותיו וחסרונותיו, ולקרוא את התורה מנקודת המבט של השאלות שהשפע מעלה. נתחקה אחר האופנים שבהם התורה מדריכה את הפרט ואת הכלל כיצד לקבל נכון את מתנות העושר והעוצמה ולהפוך אותם לכוחות מבורכים, וכיצד להימנע מהפיכת המתנות הללו לתהליך מתמשך של ניוון וקריסה.

יש לזה משמעות קריטית מבחינת החברה הישראלית. בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל היא הייתה חברה בהתהוות. לחברה כזו היה יעד ברור – לעסוק בבנייה העצמית שלה. אתגרי הביטחון, ההתיישבות והכלכלה ייצרו מכנה משותף רחב. לאתגרים ולקשיים כאלה יש יתרון: הם מחייבים התגבשות סביב סיפור מכוון, ומתווים כיוון ברור למאמצים האנושיים. אך מה קורה כאשר הפרויקט מצליח מעבר לכל דמיון, והמצב נעשה טוב? או אז הסיפור המכוון הולך ומאבד מתנופתו, והחברה עלולה להתחיל להתפצל ולשקוע. כשנעשה טוב חייבים לעסוק בסיפור חדש, הסיפור של הטוב.

יש לזה משמעות קריטית גם מבחינת עולם התורה. שיבת עם ישראל לארצו מחייבת לחזור ולקרוא את התורה בעיניים של עם ריבוני ומצליח, לראות מה הבשורה שלה לחיינו בהווה, ליום שאחרי אתגרי ההתיישבות והביטחון. מה התורה אומרת על המצב הטוב שבו איש תחת גפנו ותאנתו. גם אם לא נכון לומר שהמצב המושלם כבר הגיע, חלקים ניכרים ממנו כבר כאן, והשאלה מוכרחה להישאל. אמנם נכון שיש לתורה ממד נצחי שהוכיח את עצמו מעבר לזמן ומקום, אך יש גם ממד עכשווי שמכוון אל כל זמן כפי שהוא.³

כמובן שחשובה ההסתייגות – ישנם עוד אנשים רבים וגם חברות שלמות שסובלים מחוסר. גן-עדן טרם התממש בעולם הזה. אך מספר גדול מאוד של בני אדם בעולם כולו חיים במצב של שפע שאבותיהם רק יכלו לדמיין. אפילו דברים בסיסיים ומובנים מאליהם, כמו הביטחון שלא להיפגע מרעב, מים זורמים וחשמל ביתי, הם יוצאי דופן ממבט היסטורי, קל וחומר שפע המוצרים והאפשרויות הנוספות. ולכן מתחייבת השאלה: כיצד חיים בטוב בלי שיהפוך לרע. התשובה תכלול הן תנועה החוצה, באחריות כלפי מי שלא זכו בשפע, והן תנועה פנימה, אל האופנים הראויים של השימוש בכל הברכה הזו.

עלייתן ונפילתן של תרבויות

היסטוריונים רבים ניסו להבין את תהליך קריסתן של אימפריות ותרבויות,⁴ מאז תוקידס במאה החמישית לפני הספירה, שניסה להבין את עלייתה ונפילתה של אתונה, ועד ימים אלו.

נקודת ציון ראשונית בחקר קריסת התרבויות היא עבודתו של ההיסטוריון הבריטי אדוארד גיבון במאה ה-18, שניתחה את נפילתה של האימפריה הרומית. גיבון טען שרומא לא נהרסה בגלל אויביה החיצוניים אלא בתהליך ארוך של ריקבון פנימי, וניסה לנתח את הגורמים שהביאו לכך. העבודה שלו שימשה בסיס לכל מי שעסק בנושא.

הדוגמה של קריסת רומא חשובה לא רק להבנת מפלתה הצבאית של האימפריה, היא מלמדת גם על מערכת העיוותים המוסריים שנוצרת בעקבות שקיעה במצב הדוניסטי. ההיסטוריונים הרומאים מתארים כיצד הפכה רומא של ימי הרפובליקה, שהייתה לדבריהם הרבה יותר פוריטנית, צנועה ומקפידה על טוהר המידות, להיות רומא של התענוגות. רבים מקיסרי רומא ומעשיריה התפרסמו בגילויים קיצוניים של הדוניזם ואכזריות כאחד, תוך שהם קונים את לב העם במשחקי ראוה אדירי ממדים שבהם כיכבו גלדיאטורים שרצחו ונרצחו. אהבת התענוגות הלכה יד ביד עם תאוות הבצע, וככל שזו גברה כך הלכו והקצינו האמצעים שהופעלו כדי להשיג את הממון והכוח הדרושים.

בעקבות גיבון, היו היסטוריונים שטענו שתהליך הקריסה שהתרחש ברומא נכון לא רק לגביה, ולמעשה כל ציוויליזציה עוברת מחזוריות שדומה לחיים של אדם – לידה, שיא וקמילה עד המוות. תיאור ראשוני של מבנה מעגלי זה נוצר על ידי ג'ימבטיסטה ויקן, מלומד איטלקי בן המאות ה-17-18. בספרו "המדע החדש"⁵ הוא טוען שתרכויות עוברות תהליך מעגלי בלתי נמנע המתחילים בחברות שורדות שמחפשות נינוחות; חברות שכבר נהנות מנינוחות נמשכות אחרי התענוגות; חברות שהגיעו גם להיות מעוננות ומעודנות תרות כבר אחרי המותרות, ובסופו של התהליך צומחות החברות המופקרות הרודפות אחרי המופרז והשיגעוני, דבר המביא לקריסתן.

בתחילת המאה ה-20 פיתח ההיסטוריון אוסוואלד שפנגלר את חקר שקיעת התרבויות, ויישם אותו על התרבות המערבית. בספרו "שקיעת המערב" הוא מנתח ציוויליזציות רבות, ומגיע למסקנה שהשקיעה היא בלתי נמנעת.⁶ הוא מאפיין את המערב לשלב האחרון של כל תרבות כמצב של עיסוק מתמיד בנוחיות, שמלווה ביצירת אורח חשיבה סבוך ומפותל, קריסת הפילוסופיה ועליית הספקנות, והתקפה על דפוסי חיים בסיסיים שנמצאים גם כך בפרפורי גסיסה. בתחזיתו הקודרת הוא הסיק שהמערב נמצא כבר בתהליך השקיעה, והעריך שיעברו כ-200 שנים עד לקריסתו. אמנם הנבואה לא ניתנה אפילו להיסטוריונים, אבל כמה מן התהליכים במערב כ-100 השנים שעברו מאז כתב את ספרו תואמים כמה מן התחזיות שלו.⁷

חוקר בולט אחר בתחום זה היה ארנולד טוינבי, שבשנים עשר הכרכים של ספרו "מחקר של ההיסטוריה" (1934-1961) חלק על תפיסת המחזוריות הדטרמיניסטית של שפנגלר. לעומתו הוא סבר שהבחירה נתונה בידיה של כל ציוויליזציה להעמיד לעצמה אתגרים חדשים וכך לשמר את החיוניות שלה. כאשר היא נכשלת בכך היא נכנסת לתהליך של שקיעה. לשיטתו, ציוויליזציות אינן גוועות, הן מתאבדות.

קדם לשפנגלר ברעיונות אלו ההוגה היהודי ר' נתן קרוכמל (רנ"ק), שניתח את ההיסטוריה היהודית על פי תיאורית נפילת התרבויות. בספרו "מורה נבוכי הזמן",⁸ הוא מתאר שלושה שלבים העוברים על כל עם מהיווצרותו ועד היעלמותו. לזמן הראשון הוא קורא: "זמן ראשית צמיחתה והיוולד בה הרוחני"; לזמן השני: "מועד העוז והמפעל"; ולזמן השלישי: "מועד ההיתוך והכליון".

בשלב הגידול והצמיחה מונחים היסודות החומריים ומתעצבים המוסדות – המשק הכלכלי, מוסדות החברה והמוסדות הפוליטיים של האומה. זמן זה מסתיים בכינון הממלכה כמסגרת יציבה לחיי החברה. בעידן המודרני של מדינת ישראל נזהה שלב זה עם העליות הציוניות, המחותרות והקמת המוסדות של המדינה שבדרך.

בשלב העוז והמפעל מתגבשים התכנים התרבותיים כחיי רוח יצירתיים לשמם: המוסר והמשפט, המדע, הספרות והאמנות, הדת והחכמה העיונית. במונחים עכשוויים – הקמת מדינת ישראל, התבססותה הכלכלית והבינלאומית.

כאשר שני השלבים הראשונים יצאו מן הכוח אל הפועל, המוטיבציה היצירתית של העם הגיעה לידי מיצוי. הרוח הקיבוצית הגשימה את עצמה ובכך השלימה את תפקידה ומיצתה את הטעם לקיומה. היחידים המירו את דחף היצירה שפיעם בהם בדחף הניצול וההנאה של מה שכבר נוצר, בייחוד מן הבחינה החומרית. ומעתה הרוח חוזרת ומשתקעת בחומריות מעודנת, משחיתה ומנוונת, האנוכיות האינדיבידואליסטית משתלטת ומתהווים ניגודי אינטרסים בין קבוצות שונות. התוצאה היא התפוררות החברה והתפרקות המדינה. ההתפוררות תבטא כאשר תבוא קבוצה מתחרה שנמצאת בשלב הראשון, מלא המרץ, ותבקש לרשת את התרבות השבעה והמזדקנת.⁹

רנ"ק טוען שבכך מתבטא ייחודו של עם ישראל: גם עליו עוברים התהליכים הללו, והשיא מביא אותו לידי השחתה. כך קרה לממלכת דוד ושלמה וכך קרה לממלכת החשמונאים. אולם עם ישראל, בהיותו נושא דגלו של הטרונסצנדנטי המוחלט, הא-לוהי, בעולם, הצליח להפוך כל

התמוטטות להתחלה חדשה. רנ"ק מונה שלושה מעגלים כאלו וחזרה את תחילתו של הרביעי, שבו אנו נמצאים היום.

בהיסטוריה אכן היו עוד חברות שפע רבות, ובהחלט ניתן ללמוד עליהן ומהן דברים רלוונטיים למציאות שלנו. אולם נראה שישנם מאפיינים ייחודיים לתקופה שלנו שמדגישים עוד יותר את השפע שאנו מצויים בו. ראשית, מבחינת ההיקף: מעולם לא נהנו חלקים גדולים כל-כך של האנושות משפע רב כל-כך. עגלת סופרמרקט ממוצעת יכולה להתחרות עם משתה אצילים קדום מבחינת עושר המוצרים והכמות היחסית לאדם. שנית, נכון להיום, השפע הולך ומתעצם במהירות: מוצרים רבים יוצאים לשוק ואפשרויות רבות נפתחות. ההבדל השלישי הוא כמובן הממד המדעי-טכנולוגי: התקדמות המדע תורגמה ליכולות טכנולוגיות שמתפתחות כל הזמן ומספקות עוד נוחות ועוד צורות של בידור וגירויים שאינם דורשים דבר מלבד תנועת אצבעות קלה ובהייה במסך. כל הגורמים הללו מחזקים את הקביעה שאנו חיים בחברת שפע ייחודית בהיסטוריה, שדורשת למידה מחדש.

רבים מן הרעיונות ומן התהליכים השולטים בתרבות בת זמננו נראים בהחלט כמבטאים תרבות שבעה מדי. חברה שבעה מחפשת רעיונות שיסירו חסמים של מחויבות או של איפוק, ויאפשרו את המימוש הבלתי מוגבל של זרם ההנאות השופף מכל עבר. לכן היא תאמץ רעיונות שיפרקו מוסדות חברתיים או רעיונות קלאסיים דורשי איפוק ומחויבות, ותציג אותם כהסללה או כדיכוי שמהם צריכים להשתחרר. היא תתמוך בתהליך אינדיבידואליזציה שבו המחויבות של היחיד לכלל הולכת ונחלשת, וזהויות מולדות מוחלפות בזהויות פלואידיות ומשתנות. המדפים המתפקעים ממוצרים בסופרמרקט יהיו הדגם הפילוסופי-תרבותי שלה: "אמת" היא מצרך שבוחרים מן המדף לפי קריטריון של "מה שעושה לך טוב" והוא תמיד ניתן להחלפה. עיקרון העל יהיה מקסימום אפשרויות בחירה פתוחות בלי כל צורך להתחייב. התוצאה הגלויה היא היחלשות מתמדת של החברה, ובסופו של דבר, גם היחידים יוצאים ניזוקים. זהו תהליך מתמשך של היחלשות חברתית ואישית.

האם יש כאן גורל בלתי נמנע? בין ההיסטוריונים הדבר נתון בוויכוח בלתי מוכרע, שנובע בעיקר מעמדות אישיות ועקרוניות. אולם בין כך ובין כך, המשותף לניתוחים שהוצגו לעיל הוא ההבנה שהריקבון והניוון מופיעים מתוך ההצלחה עצמה. ההצלחה יוצרת שפע, והשפע יוצר ניוון, שבסופו של דבר גורם לקלקול השפע עצמו.

קו זה של ניתוח ההיסטוריה, שרבים ההיסטוריונים האוחזים בו, צריך לעמוד מול עינינו. החיבור שלהלן אינו עוסק בניתוח היסטורי אלא בניתוח ההווה. המערב כולו – ומדינת ישראל בתוכו – נמצא בתקופת שפע שספק אם הייתה כמותה. תמרורי האזהרה צריכים להבהב בפנינו.

העיסוק באתגרי השפע עלול להידרדר במהירות לקיטורי סרק או להשחרת פני המציאות באופן מוגזם. לפעמים הקיטור הזה עצמו נעשה בילוי שפע בורגני חביב – לזלול ולקטר כמה זה נורא, בעוד הפה לועס את המעדנים שעל השולחן. אין זו הכוונה כאן. בתקופה שלנו ניתן לראות תופעות מבורכות רבות שהן תוצאה של השפע, וכמו כל תקופה אחרת, יש דברים שהיא טובה בהם ויש דברים שפחות. אך עצם קיומו של השפע מחייב לשים לב גם לתופעות אחרות שבהחלט מעלות את אפשרות הניוון, כדברי קהלת (ה, יב): "עֲשֹׂר שְׂמור לְבַעְלֵי לְרַעְתּוֹ".

שפע הוא דבר נפלא

לאור כל האתגרים של השפע, אולי מוטב בלעדיו? אולי עדיף היה לחיות חיים פשוטים בעולם שיש בו פחות?

לעיתים יש נטייה להתגעגע לימי עבר שנדמים לנו כפשוטים ותמימים. הגעגוע נובע מחוסר נחת מן ההווה, אבל יש בו הרבה רומנטיזציה ורחוקה מן האמת. חברת שפע טובה בהרבה מחברת חסר. חברת חסר מוכרחה להשקיע מאמץ מתמיד ולנצל את הרוב המוחלט של משאביה רק כדי לאפשר את תשתיות הקיום הראשוניות ביותר – מזון, מגורים וצרכים בסיסיים. זמן פנוי כמעט שאינו קיים, כל רגע מוקדש למאבק המתמיד לשרוד. זו חברה שהחיים בה קשים ובמקרים רבים גם קצרים. לעומתה בחברת שפע משאבי הקיום הבסיסיים זמינים בקלות יחסית

ובביטחון, וכך ביכולתה להפנות משאבים הולכים וגדלים לתחומים נוספים. זה היתרון הגדול של חברת השפע: היא מאפשרת לאיכויות האנושיות לצמוח באופן שקשה להעלות על הדעת בכל מצב אחר.

הפסיכולוג אברהם מאסלו הציג בשנת 1943 תיאוריה מפורסמת בשם "פירמידת הצרכים". היא מתארת את הצרכים האנושיים השונים כעומדים בהירארכיה, מן הבסיסי ביותר למטה ועד המפותח ביותר למעלה. בקומות הראשונות נמצאים צרכים המכונים "מניעי חסך". אלו צרכים שבלעדיהם לא מתאפשר קיום בסיסי. למשל, בקומה הראשונה נמצאים הצרכים הביולוגיים הראשוניים כמו אכילה ושינה, בקומה מעליה הביטחון בקיום הפיזי כמו בריאות, תעסוקה ורכוש, וכן הלאה. סוג הצרכים השני נקרא "מניעי גדילה" שעוסקים בצורך האנושי במימוש עצמי. שם נמצא מרכיבים כמו הצורך בשייכות, זהות ואהבה, הצורך בכבוד עצמי וכבוד בעיני הזולת, וכן היצירתיות, הסקרנות והצורך האסתטי. טענתו היא שסיפוק הצרכים במדרג הנמוך הוא חיוני להופעתם של הצרכים במדרג הגבוה. מי שעייף ורעב או שנמצא בחרדה לביטחונו הבסיסי, אינו יכול להתפנות מבחינה נפשית לעיסוק עיוני או יצירתי. מאסלו טוען שרוב בני אדם מקדישים את מרב זמנם למילוי צרכי החסך, ואינם מגיעים לעיסוק נרחב מספיק בצרכי הגדילה.¹⁰

כמו כל תיאוריה, אף תיאוריה זו נתונה במחלוקת, שכן רואים אנשים רבים שמצליחים לעבור לרמות הגבוהות של הקיום גם כשאינם מצליחים לממש את הרמות הבסיסיות. עם זאת יש כאן תובנה חשובה בנוגע לחברת השפע: בחברת השפע השלבים הבסיסיים מסופקים היטב ואפשר לראות אותם כמובנים מאליהם, ולכן החברה פנויה לעסוק במניעי הגדילה.

ברמה האישית, הביטחון של אדם בעתידו הכלכלי גדול. אין הוא חושש שלא יהיה לו מה לאכול מחר, ויש לו משאבים פנויים שמאפשרים לו השקעות ארוכות טווח. כך למשל, ילד שנולד בסביבה שיש בה ביטחון כלכלי גדול יזכה לבריאות טובה יותר, מורים טובים יותר, חוגים רבים יותר ואיכותיים יותר, ותמיכה לימודית בעת הצורך. הוריו יוכלו לאפשר לו להשקיע שנים רבות יותר בלמידה מסוגים שונים בלי שיחויב להצטרף לשוק העבודה, וכך לאפשר לו התפתחות אישית יוצאת דופן, להבטיח

את עתידו הכלכלי ואת האפשרות לעסוק בעבודה מעניינת. הסיכוי שלו למיזוי יכולותיו האנושיות הרבה יותר גדול. השפע יאפשר גם זמן פנאי רב יותר שיכול להביא מגוון של עיסוקים ערכיים ואיכותיים שמעבר לצורך בפרנסה. הביטוחים הרפואיים שלו יבטיחו לו חיים ארוכים ובריאים יותר, ואיתם גם זמן פנוי נוסף לאחר שיפרוש מעבודתו.

מה שנכון ליחיד, נכון גם לחברה בכללה. חברת השפע מייצרת משאבים רבים שניתן להפנות למגוון תחומים שאינם נותנים תוצר מידי של ביטחון או מזון. היא יכולה להעניק חינוך איכותי לצעירים, להפנות משאבים לתחומי חברה ורוח, להשקיע במחקר מדעי עתיר משאבים, ברפואה ובפיתוח טכנולוגי. רק חברת שפע יכולה לאפשר פריחה תרבותית שדורשת הן השקעת משאבים, והן ציבור רחב שיש לו את המשאבים ואת הפנאי לממש את תרבותו.

חברת שפע יכולה ליצור מעגל צמיחה חיובי. השקעות ארוכות טווח דורשות הרבה יותר משאבים פנויים, ופיתוח של תשתיות שעולות הון רב. אבל כאשר הן מצליחות הן יוצרות תנאים מיטביים, מניבות רווחים גדולים יותר שהופכים לשפע נוסף, המאפשר את הגדלת המשאבים בהשקעות ארוכות טווח וחוזר חלילה.

ברמה לאומית השפע הופך לקריטי במיוחד בישראל: עוצמה כלכלית מתורגמת לעוצמה ביטחונית ומדינית. העוצמה הביטחונית והמדינית מאפשרות למדינה להשתחרר מהאיומים שסובבים אותה ולהגיע לרמת עצמאות גבוהה שבה היא יכולה לממש את האינטרסים שלה במקום את האינטרסים של מדינות אחרות בעלות כוח, וכך להתפתח עוד וחוזר חלילה.

חברת השפע יכולה לתת לחברים בה מצע הרבה יותר נרחב למימוש מלא של חייהם.

ומה מנקודת מבטה של התורה והאמונה? זו מזוהה בדרך-כלל עם ההסתפקות במועט, שהרי מצופה כי האדם המאמין ישים את עיקר ייבו על הרוחני ולא על הגשמי.

אך מבחינות רבות הרעיון של פירמידת הצרכים נכון גם לגבי חיי האמונה והתורה. בכל הדורות רק מתי מעט זכו לשקוע בתורה באין מפריע, והרוב הגדול נזקקו לצאת בשלב מוקדם של חייהם לעזור בפרנסת המשפחה. חברה שיש לה משאבים יכולה לאפשר לחברה שנים משמעותיות של לימוד תורה וצמיחה רוחנית. רק היא זו שיכולה לממן לומדי תורה רבים ולתת מקום וזמן לממדים הערכיים, הרוחניים והקדושים שבאדם ושבחברה, כך שהעיסוק בתורה וברוח לא יהיה מנת חלקם של כמה יחידים גאונים שישמשו בתפקידי ההנהגה, אלא יהיה זמין לכל אדם ואדם. מצב השפע מאפשר פריחה חסרת תקדים גם לחיי הרוח. כפי שנראה בפרקים בהמשך, זה בדיוק החזון שמציבה התורה עם הכניסה אל הארץ.¹¹

לחברת השפע יש גם פוטנציאל גדול להיות הרבה יותר מוסרית. בצד שיתוף הפעולה שמצבי החוסר יוצרים, הם גם יוצרים מאבק מתמיד על משאבים. במקרים רבים מצבי חוסר היו בסיס לפרוץ מלחמות ומאבקים שונים, שכן כאשר אין מספיק לכולם, נוצרת מיד תחרות מי יקבל ומי לא. מצבי חוסר מעוררים באדם את אינסטינקט ההישרדות והוא נלחם על קיומו, ואילו בחברת השפע יש מספיק לכולם ועוד נשאר עודף. אינסטינקט ההישרדות נרגע, ונוצרת אפשרות לשיתוף פעולה.

יותר מזה: לחברת השפע נוצרת אפשרות נדירה לעזור לאלו שאין להם. במסורת היהודית יש חובה מרכזית לסייע לחלשים. אך מתוך התיאורים במקורות הראשונים רואים שניתנה רק עזרה מינימלית של צרכי קיום.¹² כאשר לכולם חסר, וממילא יש גם עניים רבים שמצבם קשה, כל שאפשר לתת הוא קיום בסיסי. ואילו חברת שפע יכולה לתת תמיכה הרבה יותר רחבה לאלו בתוכה שחסרים או נזקקים, ובמקרים רבים להציע פתרון ארוך טווח, כמו חינוך והכשרה מקצועית, ולא רק פתרון נקודתי.

הנחת העבודה של ספר זה היא ששפע הוא דבר טוב ומתנה גדולה. הביקורת הרחבה שתוצג בפרקים הבאים אינה מכוונת לשלול אותו, אלא לממש אותו בצורה הטובה ביותר.

תהליכים מנרסמים

דווקא מכיוון ששפע הוא דבר טוב, קשה להבחין בצורה חדה בנקודה שבה הוא מתחיל להיות בעייתי. אין בעיה בשדרוג הדיור, בקניית עוד רכב, ואפילו בחופשות סקי. הכול טוב. רק ממבט רחב רואים שבנקודה מסוימת הגולם מתהפך על יוצרו ושולט בו.

זו המורכבות הגדולה שבכל התבוננות בתהליכים אישיים וחברתיים. בדרך-כלל אנחנו רגילים לבחון כל מעשה פרטי במושגים של טוב ורע ולהכריע. לכן לפני הרכישה הבאה אנו נשאל "מה רע בזה?" התשובה תהיה "אין רע", ובזה נמצא לנו היתר. הטעות היא שלפעמים את מה שרע או בעייתי, יש לבחון בתוך מרקם החיים הרחב ולא מול המעשה הפרטי. לפעמים הבעיה היא באמת לא בפעולה פרטית כלשהי, אלא באופן שהיא עומדת בצד פעולות נוספות.

מסיבה זו, הניתוח שלנו תר אחרי תהליכים אישיים ותהליכים חברתיים. צריך להודות, זו שאיפה יומרנית. בכל אבחנה חברתית יש כשל מובנה, שהרי חברה אינה מקשה אחת ויש בה תמיד הרבה מאוד תופעות חיוביות, תופעות שליליות ותופעות שמעורבות מזה ומזה. כל הכללה מחמיצה את העושר והגיוון. כשמדובר בניסיון לצפות תהליכים קדימה, הבעייתיות כפולה – על גבי המורכבות הזו נוספת אי הידיעה של הנתונים הלא צפויים שייכנסו למערכת בעתיד.

ולמרות הבעייתיות, אנחנו מחויבים לשאת באחריות כלפי העתיד ולזהות את התהליכים שיעצבו אותו. בסופו של דבר, חברה ויחיד נעים כל הזמן קדימה ולמעשים בהווה יש השלכות עתידיות. בני אדם יוצרים תכנים ומשמעויות, ועליהם לשאת באחריות על התכנים והמשמעויות הללו. ההכללה צריכה להיות זהירה, הצפי צריך להיות מאופק, אבל כנראה שאין ברירה אלא להכליל ולצפות. אחרת, נתעורר מאוחר מדי.

הקושי בצפיית פני העתיד משמש כאחד התירוצים הגדולים שלנו להתחמק מנשיאה באחריות. לרוב כאשר אנו שומעים ביקורת או תצפית קודרת, שלא מתאימה לאופן שבו אנחנו רוצים לראות את המציאות, משהו בתוכנו מתכווץ ומנסה להדוף את הביקורת, להוציא החוצה את זה שבא לקלקל את המסיבה. פסיכולוגים קראו לזה "דיסוננס קוגניטיבי" – יש לנו דחף להתנהגות מסוימת, ואנחנו בונים מערכת של הצדקות, ניתוחי מציאות ואמונות, כדי להצדיק את הדחף ולא לחוש את הפער.

אכן, בכל חברה יש תמיד תופעות רבות, דעות רבות, זרמים ותתי זרמים, שמתנהלים זה ליד זה בכיוונים שונים. בכל חברה יש תופעות חיוביות ושליליות שמתקיימות במקביל. קשה מאוד לדעת בזמן אמת איזה מן המרכיבים יהפוך להיות בהמשך לדומיננטי ומכריע ואיזה יתברר כשולי. הערפל מאפשר לנו לבחור מתוך המציאות את הנתונים שמתאימים לנו כדי לבנות את תמונת עולם שלא תצריך מאמץ או התנערות. אבל זה בדיוק מה שיכול לאפשר לחברת השפע לחמוק מלתת דין וחשבון נוקב למה שעובר עליה.

זאת ועוד, כל חברה שחפצה במימוש בלתי מוגבל של השפע שלה תדבק בתהליך הצדקה מתמדת. היא תייצר כל הזמן את מערכת הרעיונות ואת השיח שיצדיקו את הצרכים והדחפים החדשים ויבטלו את כל החסמים האפשריים של המימוש שלהם. במובנים רבים, את הערכים של החברה העכשווית, ניתן להבין קודם כול כערכים שצומחים מתוך חברת שפע, ובאים להעצים את הצריכה עוד ועוד. הן ערכי הימין הקפיטליסטי-ליברטריאני הן ערכי השמאל הפרוגרסיבי הם משרתיה הנאמנים של חברת הצריכה, במין תנועת מלקחיים שבה כל צד תורם חלק אחד של המשוואה שמפרקת את היחידים ואת הקהילות מנכסיהם התרבותיים והרוחניים המסורתיים, ומותירה אותם בריק.

חונן הספר

הייעוד שהתורה מציבה בפני בני ישראל ערב כניסתם אל הארץ הוא להיות עם שמצליח בו זמנית לחיות חיי הצלחה רווחה ושפע יחד עם חיי אמונה, מוסר ומצוות. הייעוד הזה עומד במרכז הנאום הגדול שנושא

משה בספר דברים, ומהווה המשך לצייוי שקיבל אברהם במסעו מחרן אל ארץ כנען.

השער הראשון (פרק 1) של הספר יעסוק בייעוד. במהלכו נציג את המקורות התורניים המראים אותו בצורה ברורה, ונעקוב אחר גלגוליו של החזון הזה לאורך הדורות עד שיבת עם ישראל לארצו בדורות האחרונים.

השערים הבאים של הספר יעסקו בתחומים השונים שבהם השפע מאתגר אותנו. בכל תחום נתחיל מהיכרות עם הנושא הנידון. בשלב הבא נבין כיצד הוא מחולל בעיה ומהם האתגרים שהוא מזמין לנו. חלקים אלו יתבססו בעיקר על מקורות היסטוריים ועל ניתוח מחקרי והגותי.

בעקבות שני השלבים הראשונים, נציע בשלב השלישי נתיבי התמודדות ותיקון אפשריים, הן לאור ניתוח הבעיות והן לאור המקורות התורניים. ההתמודדות תכלול לעיתים פתרונות בעלי אופי נקודתי לנושא הנידון, ולפעמים פתרונות עקרוניים לנושא השפע כולו.

השער השני (פרקים 2-5) יעסוק בצרכנות. המשמעות הראשונית של שפע היא היכולת לקנות הרבה מעבר למה שצריך. כדי להבין יותר את הצרכנות, נלמד על תולדותיה לאורך המאה העשרים (פרק 2), ומשם נפנה אל הבעיות שהיא יוצרת (פרק 3), ולעומתן נציב פתרונות אפשריים של צרכנות שתביא ברכה (פרק 4). בסיומו של השער הזה (פרק 5), ננסח את העיקרון המארגן של דרכה של תורה לקבלה מבורכת של השפע: תיקון האדם למול א-לוהיו, כלפי האנשים שסביבו וגם בינו לבין עצמו. אלו שלושה ממדים משלימים של פעולת התיקון. השערים הבאים יתארגנו על פי ההבחנה הזו, גם אם בסדר שונה.

השער השלישי (פרקים 6-9) יעסוק ביחסים שבין אדם לחברו. נכנה זאת "ציר אדם-זולת": האופנים שבהם השפע יכול ליצור אינדיבידואליזם מוקצן ולהביא להתפוררות חברתית. גם כאן נכיר את ההקשרים הרעיוניים וההיסטוריים בהם נוצר האינדיבידואליזם, ונעמוד על ההזדמנויות הטובות שהוא יוצר יחד עם הסיכונים שטמונים בהן (פרק 6). לאחר היכרות עם הסכנות, נפנה אל צורות התיקון האפשרויות, הן בנוגע למערכות הקשרים בין אדם לקרוביו (פרק 7), והן בדבר המחויבות החברתית (פרק 8).

את השער הזה נסיים בסוגיה נוספת שמעורר השפע, ומשלבת את ההיבט הצרכני שבשער השני עם היחס לזולת שבשער השלישי: העמידה מול מצבים של ריבוי בחירה (פרק 9). גם כאן, הברכה הגדולה עלולה להפוך לקללה אם לא נשכיל לנהל אותה כראוי.

השער הרביעי יעסוק בציר שבין אדם לעצמו. ההיבט החשוב של ציר אדם-עצמו בעולם השפע הוא העיסוק בהנאות ובתענוגות שמצב השפע מזמין. שוב, נתחיל מלימוד של כוח ההנאה על יתרונותיו וסכנותיו (פרק 10) ומשם נפנה לדרכים אפשריות לבניין ההנאה המבורכת (פרק 11). היסודות הללו יאפשרו לנו לעסוק בעקרונות של ציר אדם-עצמו (פרק 12) – האופן שבו מניחים את ההנאה בתוך הקשר רחב ושלם של חיים. את השער הזה נחתום בדיון במתירנות המינית בחברת השפע (פרק 13). המתירנות המינית היא דוגמה ספציפית של עקרון ההנאה שנידון בחלק הרביעי: היא אחד הביטויים המתבקשים של מצבי השפע, ומהווה תופעה מובהקת של החברה המערבית בימינו.

השער החמישי והאחרון (פרקים 14-16) יפנה אל ציר אדם-שמיים, שהוא הממד הגבוה ביותר של התיקון. התשתית שלו היא הכרת הטוב והיכולת להודות, והעומק שלו הוא אופן עמידת האדם לפני הא-לוהים בעולם בוטח ונינוח (פרק 14). משם נפנה אל האופק העתידי: השיבה אל מצב גן-העדן, שהבנתו יכולה להאיר במידה מסוימת גם את ההווה (פרק 15). נסיים בחזון איחוד הברכה והקדושה, שקושר את השפע שבתוך העולם יחד עם הנשגב האינסופי שפורץ מגבולות העולם (פרק 16).

הפרק האחרון (פרק 17) יאסוף ויסכם כמה מן היסודות שעלו לאורך הספר.